

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

136

Directors: Ramon Arnabat,
Josep Santesmases
Compaginació: Natàlia Báscones
Disseny: Canseixanta
Tria de novetats: Pineda Vaquer
ISSN 1130-5150

CONTINGUTS

EDITORIAL: Ciència local	1
TEMES 1: La ciència i els seus...	2
TEMES 2: Les col·leccions d'història...	5
TEMES 3: El laboratori Hidrobiològic...	8
PATRIMONI: Unes col·leccions ...	11
RESSENYES	13
TRIA DE NOVETATS	14
NOTICIARI	16

JOSEP MIQUEL VIDAL HERNÁNDEZ. Coordinador científic de l'Institut Menorquí d'Estudis

CIÈNCIA LOCAL

Durant molt de temps la història de la ciència havia estat la història de les grans idees que han impulsat el desenvolupament científic i la dels grans homes que les han elaborades, però al llarg del segle XX aquesta concepció simplista va anar evolucionant en paral·lel a la resta d'estudis històrics i es van començar a tenir en compte altres factors com els econòmics, els polítics, els ideològics i fins i tot els personals dels mateixos protagonistes del quefer científic.

Entrada exterior del Museu de Geologia de Barcelona, on apareixen dos insignes científics locals, Jaume Salvador i Fèlix de Azara.
Font: Museu de Ciències Naturals

El gir gairebé copernicà de la historiografia científica es va completar amb altres línies de treball no menys innovadores de les quals en aquest exemplar de *Plecs* s'ofereix una mostra. Es tracta de l'estudi de la ciència a nivell local, una possibilitat que fa cent anys hauria semblat gairebé un contrasentit per a molts: la característica de la ciència és precisament la seva universalitat i els estudis locals estan acotats en un espai molt determinat.

La realitat, però, és ben bé una altra. La ciència és universal, però els seus efectes es troben pertot arreu. La ciència afecta a nivell local ara més que mai, però també en els segles anteriors, i això ha ocorregut de moltes maneres: en la lluita contra les epidèmies en els segles anteriors, i amb la realització d'estudis acurats de l'entorn natural que després permeteren una labor de síntesi a un nivell superior i amb la creació d'institucions destinades a promoure el conreu de la ciència i la seva difusió a l'àmbit local, que en certa manera contribuïa a configurar, o n'era conseqüència, una onada planetària de desvetllament de l'interès pel que deia i feia la ciència. I, fins i tot, trobam a nivell local la relació entre ciència i poder perquè durant molt de temps és la burgesia la que funda institucions culturals als pobles, i són els burgesos, i també els preveres, els que tenen la possibilitat de conrear alguna activitat científica.

Tot açò va crear en el passat, i el crea també ara, el substrat del qual surt, la ciència universal, la que es mostra a la primera plana dels diaris. Però encara que no fos així, la història local de la ciència tindria el seu interès pel que representa com a eina per interpretar correctament l'esdevenir de les comunitats petites com la nostra, en la qual la ciència, el seu conreu, la seva difusió i les seves aplicacions juguen un paper primordial. ■

Pere Anguera [Reus 1953-2010], exdirector de *Plecs d'Història Local*, ha traspassat després d'una llarga malaltia. Historiador prolífic, analític i perspicaç, sobretot del segle XIX, la seva obra ultrapassà el marc local per ser d'abast nacional. A l'època que en va ser director, orientà els *Plecs* a apropar realitats de la història local emergent d'altres territoris a una història local catalana plenament consolidada.

temes-1)

PASQUAL BERNAT. Centre d'Estudis d'Història de les Ciències de la Universitat Autònoma de Barcelona

LA CIÈNCIA I ELS SEUS PÚBLICS. EL CAS DE VIC DURANT EL SEGLE XIX

Al llarg de la seva història, l'activitat científica no ha estat reclosa només en els estrictes àmbits acadèmics. Sempre, en major o menor grau, els ha transcendit per esdevenir un fet cultural proper al ciutadà ordinari, més o menys cultivat. Les comunitats científiques de cada moment històric s'han esforçat per comunicar a l'opinió pública els seus avenços i descobertes. Probablement, però, va ser a partir del segle XIX, amb totes les transformacions que van representar la industrialització i el progrés científic i tecnològic, quan la ciència va assolir un paper cada vegada més important en l'opinió pública. El pes dels coneixements científics es va fer cada cop més evident en els plans d'estudi de tots els nivells educatius i es va incrementar la producció tant editorial com periodística dedicada a temes científics. Al mateix temps, els col·loquis i les conferències amb continguts científics es van fer habituals en els programes i les agendes de moltes associacions culturals. La divulgació científica esdevenia, més que mai, un producte cultural amb un consum a l'alça, amb un públic cada vegada més ampli.

Els típics estudiants de Vic.

Font: Ramon Rial i Carbonell, *Seminari Conciliar de Vic. Aproximació a la seva història 1749-1999*. Vic: Seminari Conciliar de Vic, 1999

Els vigatans del segle XIX també van poder participar d'aquest moviment sense haver de sortir de la ciutat. A Vic tres institucions, el Seminari Conciliar i l'Escola de Matemàtiques amb els seus ensenyaments científics i el Círcol Literari i Artístic amb xerrades i conferències, van ser els focus més importants de la divulgació científica. Si a això hi afegim la lectura de les notícies i els articles científics que oferia la premsa local, podem dir que el públic vigatà va poder satisfer en gran manera la seva curiositat científica.

Des de la seva creació el 1749, al Seminari Conciliar de Vic s'impartien ensenyaments que abastaven des de les primeres lletres fins a estudis eclesiàstics superiors. Al llarg del segle XIX, el Seminari es va veure afectat per les diverses lleis educatives promulgades pel govern central. Destacarem, per la seva transcendència en relació amb l'ensenyament de la ciència, el decret que el 1843 imposava un nou pla d'estudis. En aquesta nova llei s'establia que els seminaris conciliaris no podien matricular alumnes en règim extern. Això significava la pèrdua d'una bona part dels alumnes, que passaven a les escoles públiques, municipals o fins i tot privades. És a partir d'aquesta situació que en el si del Seminari de Vic es crea una nova institució, l'anomenat Col·legi de Segon Ensenyament o Colegio Privado (1844-1899), amb l'objectiu d'ajustar-se a la llei i per tal de continuar oferint estudis als joves de la ciutat, en règim extern i més enllà de la vocació eclesiàstica. Una de les raons que esgrimia el decret esmentat per prohibir la matrícula d'alumnes externs era la deficient formació científica que es proporcionava als seminaris. El Col·legi de Segon Ensenyament va haver de superar aquesta deficiència. El primer pas va ser aconseguir l'homologació del professorat mitjançant l'obtenció de titulacions civils. Això va comportar que alguns dels professors del Seminari haguessin de marxar a Barcelona per obtenir el títol de «regent», que els habilitava com a professors amb validesa civil de les assignatures que havien d'impartir. Pel que fa a les matèries científiques, alguns dels professors que en aquests primers anys van obtenir una regència a la Universitat de Barcelona van ser Marià Aguilar en física experimental i química, Josep Giró i Torà en història natural, Francesc d'Assís Aguilar en matemàtiques, Josep Bertrana en física i química i Tomàs Bret en matemàtiques.

Al mateix temps calia dotar aquest estol de professors dels instruments que els havien de permetre la docència de les assignatures per a les quals s'havien preparat. A partir del 1849 comencen a publicar-se llibres de text per a cada assignatura. Atès que totes les assignatures havien d'ajustar els programes al que marcava la llei, calia una adaptació al nou marc legal i en conseqüència una nova generació de manuals que contemplessin els nous continguts docents. Pel que fa als textos científics, hem de remarcar l'aportació de Gervasi Costa i Llobateras, persona amb una gran capacitat de treball i un fort prestigi intel·lectual entre la comunitat docent. Va ser l'encarregat de la redacció dels manuals de filosofia i de ciències. De la seva ploma van sortir els *Elementos de Física Experimental con algunas nociones de Química* (1849) i els *Elementos de Historia Natural* (1850). Tots dos llibres eren destinats als alumnes del darrer curs d'ensenyament secundari i suposaven el primer contacte, més o menys profundit, dels joves estudiants amb una panoràmica general de les ciències naturals. Pel que fa a les matemàtiques, el mateix professor de l'assignatura, Tomàs Bret, va ser l'encarregat d'elaborar un *Compendio de Matemáticas elementales para uso de los Seminarios Conciliares* (1859). Aquests textos van ser les referències bàsiques del saber científic per a les noves generacions d'estudiants vigatans, que amb els coneixements que els proporcionaven es preparaven per a un futur professional que en alguns casos es va desenvolupar en el camp de l'activitat científica.

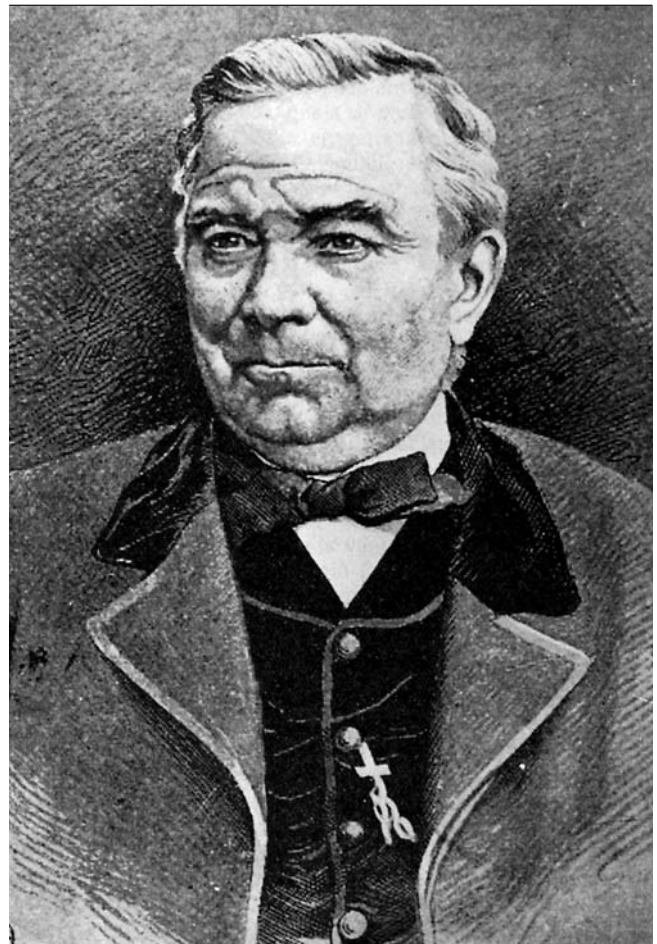
El següent pas per ajustar-se a les exigències de la nova legalitat educativa era dotar-se dels instruments didàctics necessaris per a un ensenyament pràctic de les ciències. Així, es va crear un gabinet de física i matemàtiques i un museu d'història natural. Ens consta que els responsables del Seminari van procurar proveir tant el gabinet com el museu de tot allò que fos necessari per a un ensenyament de qualitat. A més, però, d'aquest ús pedagògic, el museu d'història natural va esdevenir, per les curiositats naturals que contenia, un indret força visitat pel públic en general, cosa que en redoblà el paper d'institució instructora i divulgativa.

Pel que fa a l'Escola de Matemàtiques, es va fundar el 1836 a instàncies de la secció local de la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona. Dos representants d'aquesta institució, Francesc de Ferrer i Lluçia Subias, van presentar una memòria a l'Ajuntament on afirmaven que, atenent a la prosperitat de la ciutat i de tota la nació i al compliment dels seus deures, estimaven de gran necessitat l'establiment de l'ensenyança de matemàtiques i dibuix. Sostenien que per tal de «mejorar la industria popular con sus oficios, el hacer

notorios los secretos de las artes y de las máquinas y auxiliar la enseñanza [...]» s'havia de proporcionar a la «juventud grandes y sólidos conocimientos y aquellos principios exactos, sólo capaces de suministrarles ideas y reglas de ciencia», cosa que segons ells només es podia adquirir amb l'estudi de les dues disciplines esmentades. Per a l'Escola de Matemàtiques, el reglament aprovat establia la durada dels estudis en dos cursos. En el primer s'impartien aritmètica i

Joaquim Salarich i Verdaguer

Font: Miquel Salarich Torrents, *Història del Círcol Literari de Vic*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 1962

àlgebra, fins a la resolució de les equacions de segon grau, i també s'estudiava l'aplicació d'aquestes dues disciplines al càlcul comercial i a la geometria elemental. En el segon curs, s'explicava geometria i trigonometria fent èmfasi en les aplicacions pràctiques i s'acabava la formació amb unes

1

2

5

8

11

13

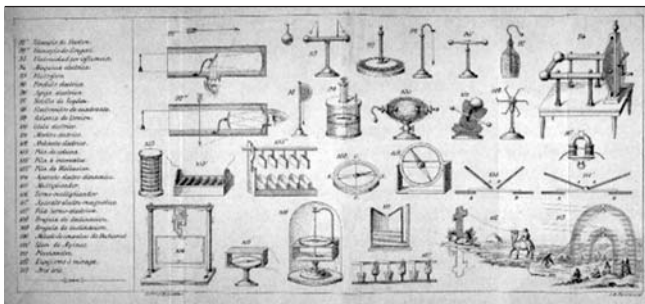
14

16

temes-1)

nocions de mecànica i dinàmica. Els alumnes havien de tenir dotze anys fets i conèixer les quatre operacions de sumar, restar, multiplicar i dividir enters. L'Escola va tenir com a primer professor el mateix Jaume Balmes, que hi va impartir classes des de 1837 fins a 1841. El van succeir Joan Rogés i Moragas i Josep Giró i Torà. El 1851 l'Escola tanca les portes, no sense causar incomprensió i indignació entre els sectors més il·lustrats de la ciutat.

Gravat que il·lustra el llibre *Elementos de Física Experimental con algunas nociones de Química*. Vic (1849).

D'altra banda, des del Círcol Literari i Artístic de Vic, institució fundada l'any 1860, es va impulsar —a través de les anomenades «sessions literàries», conferències o xerrades sobre temes culturals i d'actualitat— un gran nombre d'actes amb contingut científic. Es tractava de donar a conèixer al públic vigatà els darrers avenços i descobriments de la ciència i la tecnologia. La majoria de les conferències les van pronunciar els mateixos socis. Metges, enginyers o professors aportaven els seus coneixements professionals i normalment es tractava de desenvolupar temes força generals. No es pretenia oferir l'aprofundiment detallat de l'especialista, sinó més aviat explicar les innovacions científiques i tècniques des d'una perspectiva àmplia, capaç de ser compresa per un públic no especialitzat. En aquest sentit, en algunes xerrades es van introduir demostracions pràctiques, com per exemple experiments químics o amb llum elèctrica i, fins i tot, el desmuntatge *in situ* d'un fonògraf per revelar-ne l'entrellat. La temàtica científica tractada en aquestes conferències va ser molt diversa. Les qüestions relacionades amb la millora tècnica de l'agricultura van ser les que van comptar amb un nombre més gran de sessions, seguides pels temes mèdics, sempre abordats per metges socis del Círcol. En molt poques ocasions es van tractar qüestions controvertides. Quan s'abordaven temes que podien entrar en conflicte amb els dogmes religiosos, sempre s'acompanyava el títol amb epítets que certificaven la «bondat» de

la xerrada. Així, per exemple, quan es parlava de les edats de la Terra, es feia deixant molt clar que tot el que es deia estava totalment d'acord amb el que establia el Gènesi. Tret d'una denuncia de la frenologia com a disciplina allunyada de les doctrines de l'Església, mai no es va entrar en punts controvertits. Darwin i el darwinisme mai no s'hi van tractar, malgrat ser el tema principal que ocupava el debat científic de l'època.

La premsa vigatana de l'època que estudiem també va ser un aparador excepcional per a la divulgació científica. De tot el ventall d'accions en aquest sentit, destacarem la labor de Joaquim Salarich i Verdguer, metge, historiador i publicista. Des de ben jove havia sentit una inclinació literària que no el va abandonar durant tota la vida i que explicaria la seva tasca de comunicador científic de primer ordre. El seu primer article científic es titulava «El sistema planetario» i va ser publicat el 1838 al *Boletín del Guardia Nacional*. A partir d'aquí van aparèixer molts més treballs a revistes especialitzades, com *La Abeja Médica* i la *Revista de Agricultura*, o a publicacions generals com *La Renaixensa* o el *Diario de Barcelona*, del qual va ser corresponsal a Vic durant trenta anys. Van ser molts també els articles científics que Salarich va publicar a la premsa local vigatana, atès que va ser un col·laborador assidu de periòdics com *El Eco de la Montaña*, *El Ausetense* o *La Veu del Montserrat*. La temàtica dels articles era diversa: va tractar des de la tecnologia agrícola, la botànica, la higiene laboral i pública o la zootècnia, fins a temes com les aigües industrials o els efectes benefactors dels llamps. Darrere de cada article hi havia una voluntat pedagògica expressada en un llenguatge planer i entenedor que feia arribar a un públic ampli l'entrellat i les aplicacions d'una ciència que cada vegada es feia més present en les vides quotidianes dels ciutadans. Podem afirmar que el públic vigatà va poder gaudir des de ben aviat, gràcies a la ploma de Salarich, del nou gènere periodístic de la comunicació científica, i ho va fer amb uns continguts rigorosos i de qualitat. ■

JOSEP M. CAMARASA. Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica

LES COL·LECCIONS D'HISTÒRIA NATURAL DE BARCELONA

El 17 de gener de 1759 va obrir les portes a Londres el British Museum. Uns anys abans, Hans Sloane (1660-1753), un metge aficionat a les ciències naturals a qui la seva fortuna havia permès aplegar magnífiques col·leccions i una gran biblioteca, havia llegat aquests béns al rei Jordi II d'Anglaterra per destinar-los a la instrucció i el gaudi del poble anglès.

Per aquells mateixos anys, a Barcelona, un apotecari anomenat Josep Salvador i Riera (1690-1761) encarregava nou mobiliari per instal·lar la biblioteca i les col·leccions que havien aplegat tres generacions de la família amb les seves pròpies prospeccions o mitjançant compres o intercanvis amb altres naturalistes. El gabinet Salvador esdevingué així, sense dir-se'n, el primer museu de ciències naturals de la ciutat de Barcelona.

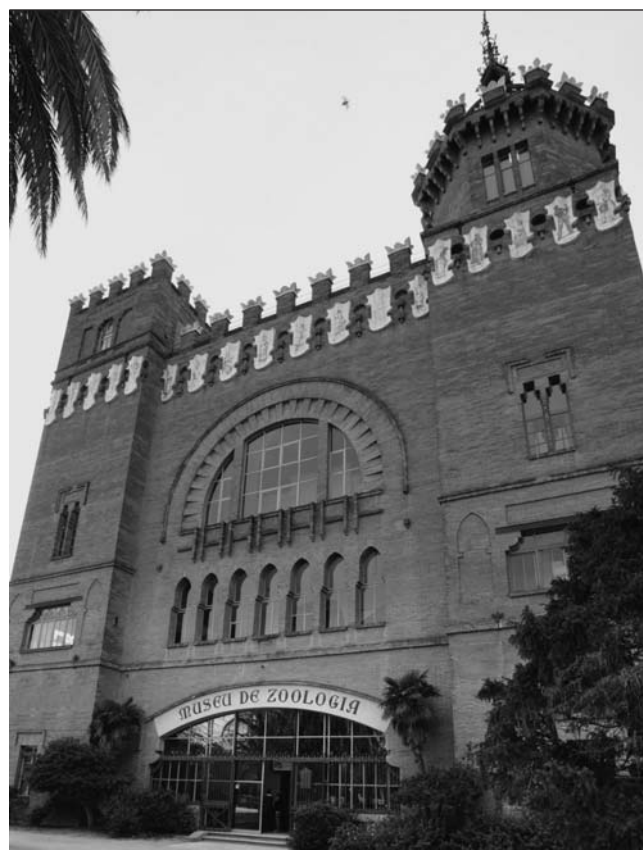
Però encara que el gabinet Salvador ja figurés a la *Guía de Forasteros en Barcelona* de 1806 com un dels atractius per visitar de la ciutat i que la universitat i l'institut de segon ensenyament, instal·lats des del 1874 a l'edifici d'Elies Rogent de la plaça Universitat, comptessin amb les seves pròpies col·leccions, a Barcelona no es començaren a formar col·leccions públiques d'història natural comparables a les del British Museum o a les del Muséum National d'Histoire Naturelle (creat per la Convenció a partir dels fons de la reialesa) fins la donació que va fer a la ciutat un altre col·leccionista que, com Sloane, no volia que a la seva mort es dispersessin les col·leccions que havia aplegat. Francesc Martorell (1822-1878), més modest que Sloane, no es va adreçar al monarca sinó que va optar per dirigir-se a la institució que li resultava més propera, l'ajuntament de la seva ciutat. Aquest hi correspongué amb la construcció, entre 1878 i 1882, del Museu Martorell, el primer edifici de la ciutat destinat específicament a aquest ús.

El darrer quart del segle XIX va ser un temps de renovació pel que fa als museus d'història natural arreu del món. La renovació havia començat als Estats Units amb la construcció dels nous edificis de l'American Museum of Natural History de Nova York (1877) i del National Museum de la Smithsonian Institution a Washington (1879) però tot seguit es manifestà a Europa, amb la instal·lació de les col·leccions d'història natural del British Museum al nou edifici de South Kensington que encara les acull (1881), i a continuació,

entre 1889 i 1900, s'estengué a París, Viena, Berlín, Praga, Brussel·les i molts altres punts d'Europa, Amèrica i els imperis colonials de les grans potències del moment. El cas de Barcelona és, doncs, més norma que excepció en aquest context, malgrat les singularitats a escala local que marquen aquell moment històric, el dels primers anys de la Restauració.

Eren uns anys, com ho havien estat els del Sexenni Democràtic que els havien precedit, de gran inquietud social i gran protagonisme de la societat civil a Catalunya. En pocs anys es crearen nombroses entitats (associacions excursionistes, entitats catalanistes, cooperatives, periòdics), algunes de les quals no tenien precedents. I no era solament entre les forces

Museu de Zoologia de Barcelona. Font: Museu de Ciències Naturals

1

2

5

8

11

13

14

16

temes-2)

més «d'esquerres» que es produïa aquesta pulsó creativa. Fins i tot des del Seminari Conciliar de Barcelona, el nou rector Salvador Casañas (1834-1908), futur bisbe de la Seu d'Urgell i de Barcelona i cardenal, que ja havia implantat un nou pla d'estudis adreçat a preparar els nous clergues per combatre «amb arguments sòlids, fundats en fets positius racionalment interpretats [...] la falsa ciència», i per escapar «la veritable, en plena conformitat i harmonia amb la divina revelació», adreçava el 1879 a tot el clergat de la diòcesi una circular per demanar-ne la col·laboració per convertir el modest gabinet d'història natural del Seminari en un veritable museu en el qual s'aplegués «el riquíssim material de la fauna, de la flora i principalment de la geografia física de la diòcesi i del Principat». Aquesta havia de ser la base d'una altra de les col·leccions d'història natural barcelonines que han arribat fins a avui, no sense haver patit greus pèrdues en els primers dies de la guerra civil de 1936-39: la del Museu de Geologia del Seminari.

Així i tot, caldria esperar fins que, amb les eleccions municipals de 1901 i 1903, els èxits electorals de republicans i regionalistes deixessin reduïda la representació dels partits dinàstics a l'ajuntament barceloní a una presència testimonial i que, a partir de 1905, republicans i regionalistes, prescindint temporalment de les diferències ideològiques, establissin el seu programa solidari de política municipal sota el lema «Higiene i Cultura». Dins d'aquest programa es va arribar a la configuració definitiva d'una Junta de Ciències Naturals de Barcelona amb la missió de gestionar i enriquir les col·leccions de ciències naturals de la ciutat (inclòs el parc zoològic) i els centres de recerca relacionats.

La Junta de Ciències Naturals era presidida nominalment per l'alcalde i constituïda per quatre regidors i vuit experts. D'aquests experts, dos, els catedràtics de ciències naturals de la universitat i de l'institut, ho eren per raó dels seus càrrecs; dos més per designació directa del consistori, i els altres quatre per elecció indirecta, a càrrec d'uns compromissaris designats per una sèrie d'entitats i associacions ciutadanes que es relacionaven d'alguna manera amb l'estudi de la natura. En un primer moment aquestes entitats van ser la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, la Facultat de Farmàcia, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, la Institució Catalana d'Història Natural, la Societat Protectora d'Animals i Plantes, els Estudis Universitaris Catalans, el Centre Excursionista de Catalunya i la Granja Experimental de la Diputació.

En l'etapa d'arrencada de la Junta de Ciències Naturals resulta particularment remarcable l'activitat de Norbert Font i Sagué, membre de la Institució Catalana d'Història Natural

i del Centre Excursionista de Catalunya. Iniciatives seves serien la reconstrucció a mida natural de les espècies de la gran fauna fòssil de Catalunya al Parc de la Ciutadella, iniciada (i aturada) amb la del mamut, i la creació de la col·lecció de grans blocs de roques, desmantellada en els anys de la dictadura de Primo de Rivera. Durant aquest període les adquisicions de la Junta i les aportacions dels seus membres i del personal tècnic amb què comptava anaren enriquant les col·leccions de la ciutat.

Norbert Font i Sagué (1847-1910). Geòleg, espeòleg i escriptor.
Font: L'Avenç

Tanmateix, les diferències entre republicans i regionalistes a propòsit del pressupost de cultura de l'Ajuntament de Barcelona de 1908, sumades a la sotragada de la Setmana Tràgica i a la divergència d'actituds d'uns i altres enfront de la revolta i la repressió d'aquesta, suposaren la fi de la Solidaritat. En conjunt tota la tasca cultural que en aquell moment duia a terme l'Ajuntament se'n ressentí, però en el cas de la Junta de Ciències Naturals cal afegir-hi la mort prema-

tura de Norbert Font i Sagué el 1910, el cessament del botànic Joan Cadevall com a membre de la Junta el mateix any i la marxa a Madrid d'Odon de Buen (membre de la Junta com a catedràtic de ciències naturals de la Universitat) el 1911. De 1911 a 1915, anys de predomini lerrouxista a l'Ajuntament barceloní, l'atonia de la Junta de Ciències Naturals contrasta amb la gran activitat del període fundacional.

El nou equilibri polític que resultà dels bons resultats de la Lliga Regionalista a les eleccions municipals de novembre de 1915 propicià la renovació gairebé total de la Junta de Ciències Naturals de Barcelona i el posterior nomenament de Josep Maluquer i Nicolau com a secretari executiu. Josep Maluquer, home d'esperit actiu i emprenedor i de gran capacitat de treball –un autèntic executiu–, va reeixir a transformar radicalment la Junta en menys de dos anys. El 1917 es van inaugurar al Castell dels Tres Dragons, l'antic restaurant de l'Exposició de 1888, les noves instal·lacions del Museu de Ciències Naturals. Aquell mateix any havia obtingut la incorporació de la Diputació de Barcelona (a partir de 1920, de la Mancomunitat de Catalunya) a la Junta de Ciències Naturals, que deixà així de ser exclusivament municipal, amb el consegüent guany d'autonomia i, fins a cert punt, de pressupost. I a finals de 1916 havia pogut nomenar, previ concurs, un seguit de col·laboradors tècnics: Maximino San Miguel de la Càmera per a geologia, Francisco Pardillo per a mineralogia, Joan Baptista d'Aguilar-Amat per a zoologia i Pius Font i Quer per a botànica.

Pel que fa a les col·leccions, un informe de Pius Font i Quer –successor de Maluquer a partir de 1920– publicat a l'anuari de la Junta ens assabenta que «els exemplars del Museu han augmentat de prop d'un 150% en la Secció Entomològica des de la inauguració de Museu l'any 1917, els mol·luscs amb l'entrada de les col·leccions Bofill i Poch, Aguilar-Amat, Rosals i Institució Catalana d'Història Natural han passat de menys de 20.000 a prop de 300.000; la col·lecció de roques de 300 a 4.000; les plantes de 1000 plecs a 70.000, i en totes les seccions en unes proporcions semblants».

A totes aquestes adquisicions, Font i Quer i la resta del personal tècnic de la Junta afegirien en anys successius els fruits de les seves pròpies recol·leccions i, entre 1925 i 1926, el dipòsit de les col·leccions de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. En anys posteriors s'incorporaren també els herbaris Cadevall i Vayreda, es començà a plantar un jardí botànic i ja en plena Guerra Civil, el 1937, es recuperaren per a la ciència i per al patrimoni ciutadà les col·leccions i la biblioteca Salvador, de les quals es desconeixia el parador des del darrer terç del segle XIX, retrobades en una masia del Penedès.

La Junta de Ciències Naturals de Barcelona havia passat, el 1934, a dependre del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i a anomenar-se Junta de Ciències Naturals de Catalunya. No cal dir que el 1939 fou dissolta per les autoritats d'ocupació franquistes. Els seus béns i instal·lacions es van atorgar a l'Ajuntament de Barcelona, que creà amb ells un Instituto Municipal de Ciencias Naturales, del qual passaren a dependre l'Institut Botànic, el Museu de Geologia i el Museu de Zoologia, però no el Parc Zoològic. Els anys del franquisme no foren propicis a l'enriquiment de les col·leccions. Només l'esforç del personal tècnic d'aquests museus i la col·laboració desinteressada de molts naturalistes que hi trobaven un referent per a les seves recerques van permetre ampliar-les, en algun cas amb exemplars veritablement valuosos.

Nou Institut Botànic de Barcelona

La trista realitat és que en els darrers trenta anys tampoc no han millorat gaire les coses en aquest aspecte. Els gestors culturals de les nostres institucions (més gestors que culturals) semblen tenir aquests darrers anys una visió de la cultura que l'associa més amb l'espectacle que amb la recerca. Col·leccions i recerca els semblen prescindibles i només semblen interessar-los les accions adreçades a congregar públics nombrosos. L'Institut Botànic de Barcelona, gràcies a un conveni amb el CSIC, és l'únic centre de l'antiga Junta de Ciències Naturals que sembla defugir aquest destí, però el Museu de Ciències Naturals, que aplega l'antic museu de Geologia, el de Zoologia i el Jardí Botànic, és a punt de veure separats físicament els espais d'exhibició i atenció al públic dels de recerca i col·leccions de reserva. Un fat que ja han patit altres museus de la millor botiga del món. ■

1

2

5

8

11

13

14

16

JESÚS I. CATALÀ GORGUES. Universitat CEU-Cardenal Herrera (València)

EL LABORATORI HIDROBIOLÒGIC DE VALÈNCIA

Al llarg del segle XIX, la venerable tradició de la història natural havia registrat importants canvis d'orientació i havia ampliat els seus interessos a àmbits d'estudi fins llavors inexplorats. Ja als començaments d'aquella centúria, els treballs d'Alexander von Humboldt havien dirigit la tasca d'alguns naturalistes cap a la reflexió sobre el funcionament de les unitats de vegetació en relació amb els climes. Per altra banda, la cada volta més insistent idea sobre la possibilitat de l'evolució dels éssers vius obrí la porta a una concepció més dinàmica de la diversitat d'aquests. La història natural, a més, s'havia convertit en una veritable *raó d'estat*. La recerca geològica, dotada d'un programa metodològic propi, era a mitjan segle, gràcies als treballs de cartografia específica dirigits per oficines públiques, un element més en el control del territori que els estats d'Europa i Amèrica del Nord reforçaven en aquells temps. També la recollida d'exemplars als dominis colonials i la seua exhibició als grans museus de les metròpolis expressaven l'ideal imperialista de les potències. La història natural era, doncs, tema de domini i interès públic com mai abans.

A la fi del segle, però, la història natural es presentava també en un pla d'inferioritat científica respecte a d'altres formes d'estudiar la natura. La manera de fer ciència de la física i la química, amb l'èmfasi en l'experimentació, el control i l'expressió quantitativa, havia esdevingut exemple per a una part important dels estudis relatius als éssers vius, i molt especialment per a la fisiologia. La ciència de la funcionalitat vital ja tenia un desenvolupament i una orientació de plena ciència de laboratori, i tot allò que no tinguera un programa semblant corria el perill de ser menystingut. Tot i el favor popular per la història natural, el cert és que la competència acadèmica i la política científica tendien a afavorir les orientacions de laboratori. Sovint, des d'una orientació pregonament esbiaixada per prejudicis actuals, s'ha presentat açò com la substitució de la història natural per la biologia. En realitat, es tracta d'un procés de frec entre tradicions ja existents i que funcionaven relativament independents les unes de les altres. La biologia actual no naix de la superació de la història natural, sinó més aviat és el producte de la interacció d'aquesta amb les tradicions de laboratori. Cal no oblidar que entre els canvis d'orientació de què parlàvem adés, la incorporació d'un mode de coneixement analític –en el sentit de Pickstone– està ben present, no tant com a superació, sinó com a exigència afegida a les pràctiques descriptives més tradicionals.¹ La història natural, doncs, ja s'estava fent més *típicament científica* –en el sentit que açò

poguera tenir a les acaballes del segle XIX– com a dinàmica pròpia i com a resposta als reptes competitiu que s'hi presentaven. Un resultat d'aquesta dinàmica fou la ciència de l'ecologia. El cas nord-americà, prou ben estudiat, ens ofereix bones explicacions per a un procés que, amb canvis d'escala, hom pot trobar en altres països. Robert Kohler l'ha explicat eficaçment amb un model de coneixement de frontera; els estudis ecològics rauen en la interacció, no exempta de problemes, entre pràctiques i orientacions de camp, per una banda, i de laboratori, per una altra. Un territori fronterer, a vessar de fluxos culturals, és el substrat d'on naix una nova orientació que vol combinar l'estudi de la complexitat natural *in toto* amb una orientació rigorosa i controlada.²

Celso Arévalo (assegut), amb un alumne, possiblement un jove Lluís Pardo, al gabinet d'història natural de l'Institut General i Tècnic de València. Circa 1913. Font: Arxiu de l'Institut d'Ensenyament Secundari Lluís Vives, València.

Un programa així, anomenat a voltes *nova història natural*, era el que, més o menys, duia al cap un jove professor nascut a Ponferrada (però amb arrels a Segòvia) que arribà a València quan finia el curs 1911-1912 per prendre possessió de la càtedra d'història natural de l'Institut General i Tècnic de València

(l'únic establiment d'ensenyament secundari que llavors hi havia a la província de València, i que encara avui subsisteix amb el nom d'Institut Lluís Vives), vacant des de feia uns quants anys. Celso Arévalo Carretero (1885-1944) –així li deien– havia estat un estudiant molt aplicat, que ja era doctor en ciències naturals amb dinou anys i que amb vint-i-quatre obtingué la càtedra de l'Institut de Maó, d'on passà a Salamanca abans de traslladar-se a València. La capital del Túria, llavors, pugnava per pujar al tren de la modernització, desig que havia simbolitzat l'Exposició Regional de 1909. I en allò relatiu a la ciència, ja havia estat focus històric de la difusió de les teories evolucionistes a l'Estat, i ara feia poc que havia acollit el Segon Congrés de l'encara jove Associació Espanyola per al Progrés de les Ciències. Arévalo volia fer història natural amb el nou esperit dels temps. I València, a més de la seua puixança, li oferia unes condicions òptimes per intentar-ho: la veïna Albufera, un gran llac –o estany, si voleu– costaner, ple encara de diversitat biològica i en interacció constant amb un medi humanitzat que tenia aquella massa d'aigua com a recurs bàsic. La idea d'Arévalo passava per muntar un laboratori d'estudis hidrobiològics –avui en diríem limnològics– i engegar així una tasca científica diferent a tot el que s'havia fet fins llavors a Espanya. Prou de catalogar faunes i flores, de fer museus de natures mortes; ara calia estudiar la vida en la seua expressió al medi, relacionar-la amb les condicions ambientals, conèixer-ne els cicles. Fer una ciència de camp, però amb l'ajut de l'experimentació controlada.

El gran problema era, lògicament, muntar el laboratori. Arévalo, però, va saber moure's amb habilitat a la institució docent on havia estat destinat. L'Institut de València era gran, i açò el feia, també, ben dotat de recursos. Efectivament, els instituts de l'època gestionaven autònomament els ingressos per drets de matrícula i expedició de títols que generaven. A l'Institut no només s'examinaven els estudiants propis, sinó que també ho feien els dels centres religiosos de tota la província. Açò, naturalment, generava uns diners que s'afegien als que procedien dels estudiants propis. Des de feia anys, l'Institut de València no havia estat gens gasiu en dotar de mitjans i exemplars els seus gabinets d'ensenyament científic. Arévalo, de fet, hi trobà una excel·lent col·lecció d'història natural. La qüestió era convèncer el claustre per tal que dotara l'ampliació del gabinet en qüestió com a laboratori, on ell faria estudis que, alhora, podien implicar els alumnes de batxillerat. Pensat i fet, com diem els valencians: s'habilità un corredor annex, es compraren uns aquaris, unes xarxes i alguns complements, i s'inicià el treball.³

Arévalo, però, estimà convenient comptar també amb suport extern. València havia mantingut una certa tradició naturalista

des de les dècades centrals del segle anterior. Especialment els successius catedràtics de la universitat hi havien estat actius: ajudaren a fer de la col·lecció universitària la millor de l'Espanya després de la del Museu de Ciències Naturals de Madrid. Un d'ells, Eduard Boscà Casanoves (1843-1924), jubilat quasi alhora que Arévalo arribava a València, assolí fins i tot fama internacional com a herpetòleg, primer, i com a paleontòleg després. València, així, acollia ja un petit nucli d'activitat naturalista, si bé orfe d'estructura associativa. Arévalo volgué superar la situació i a l'octubre de 1913 convocà els socis

Vista del Laboratori d'Hidrobiologia. Font: V. Barberà, any 1922.-
Arxiu de l'IES «Lluís Vives», València

locals de la Reial Societat Espanyola d'Història Natural per constituir-ne una secció, segons permetien els estatuts. La crida fou un èxit: poc temps després, la secció de València era la més activa de totes les de l'Estat.⁴

Les encara temptejants recerques d'Arévalo li permeteren, nogensmenys, anar difonent alguns resultats. Cal dir que, malgrat l'ambició i les idees clares del seu programa, hagué de mamprendre'l amb un acostament prou tradicional: la catalogació faunística. Ell havia decidit estudiar el plàncton de l'Albufera des d'una perspectiva, efectivament, ecològica (per exemple, havia pensat investigar sobre la variació estacional de les poblacions). Tanmateix, ningú no havia estudiat abans la diversitat del plàncton d'aigües continentals a Espanya, ni molt menys a l'Albufera. I enfront d'aquells animalets –rotífers, cladòcers i uns altres grups gairebé desconeguts a casa nostra–, el primer que calia fer era identificar-los i catalogar-los. Arévalo fins i tot en descriví noves espècies per a la ciència, que malauradament no s'han mantingut vàlides perquè els seus tipus es perderen i, en tornar a buscar-les a l'Albufera, es trobà que s'han extingit per la degradació ambiental. Moltes es van fer

1

2

5

8

11

13

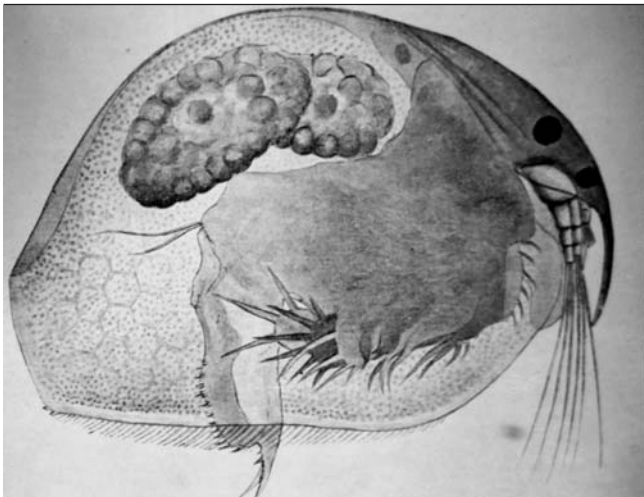
14

16

temes-3) (pat

públiques a la mateixa revista de l'Institut, anomenada *Anales del Instituto General y Técnico*. La qualitat de presentació de la revista, que incloïa treballs d'investigació d'altres professors del centre i estava oberta a aportacions externes, permeté engagar una activa política d'intercanvi amb revistes científiques d'arreu del món que dotà d'excel·lents sèries l'Institut i el Laboratori. Aquest, amb fama creixent, atragué fins i tot naturalistes estrangers, com ara l'ictiòleg suís Alfonso Gandolfi (1879-1937), especialista en anguilles, i el malacòleg alemany

Pleuroxus morotei, una de les noves espècies de cladòcers descrites per C. Arévalo a l'Albufera. Dibuix de Santiago Simón (any 1916). Font: Biblioteca de l'IES «Lluís Vives», València

Fritz Haas (1886-1969). I en un pla més casolà, i mitjançant la secció de València, alguns naturalistes valencians, especialment els frares dels col·legis religiosos, passaren a col·laborar-hi també.

Tanta activitat, però, començava a resultar onerosa per l'Institut. El 1917 Arévalo obtingué un reconeixement oficial del Laboratori, amb el nom de Laboratorio de Hidrobiología Española, com a centre pertanyent a l'Institut però amb dotació econòmica pròpia als pressupostos generals de l'Estat –quan s'establira; de moment, continuaria depenent del centre docent–. Les coses, però, van fer un gir el 1919, quan, coincidint amb el trasllat d'Arévalo a l'Institut Cisneros de Madrid, el Laboratori passà a ser una dependència del Museu de Ciències Naturals de la capital de l'Estat. El Museu, però, mai no s'estimà el província centre de València, i de fet ni tan sols el dotà econòmicament. El Laboratori, però, continuà les seues tasques durant la dècada dels vint. Açò fou possible per la labor del valencià Lluís Pardo Garcia (1897-1958). Alumne de batxillerat d'Arévalo, estudià ciències naturals a la Universitat, va ser l'auxiliar del seu antic professor i restà al capdavant del Laboratori amb la nova situació. Pardo continuà els estudis planctònics, però dedicà els seus principals esforços a l'estudi de les aus i els peixos de l'Albufera, amb una orientació deliberadament aplicada que incloïa el vessant econòmic i social de l'explotació del llac. Fart, però, del menyspreu del museu de Madrid i d'estar sempre en situació laboral precària, optà per una plaça funcional i deixà el Laboratori, que en poc de temps aniria llanguint fins la pràctica pèrdua d'activitat al començament dels anys trenta.

L'intent d'Arévalo i l'afany de Pardo no aconseguiren l'èxit de la continuïtat. Com tantes altres iniciatives científiques a la València contemporània, el Laboratori no assolí un nivell de veritable institució científica.⁵ La temptativa, però, fou valuosa; contribuï a estendre la fama de l'Albufera com a espai natural d'enorme interès i, fins i tot, a projectar una nova imatge de l'indret a la societat valenciana, mitjançant les actives campanyes de divulgació en premsa que Pardo, especialment, s'encarregà de conduir. ■

1. J.V. PICKSTONE, *Ways of knowing: A new history of science, technology and medicine*, Manchester: Manchester University Press, 2000.
2. R.E. KOHLER, *Landscapes and Labscapes: Exploring the Lab-Field Border in Biology*, Chicago: The University of Chicago Press, 2002. Per al cas valencià, J.I. CATALÀ, «Camp i laboratori a la història natural valenciana: l'exploració d'una frontera», dins J. BATLLÓ *et al.* (coord.), *Actes de la VIII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona: Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, 2006, p. 41-56.
3. Es pot trobar una història del Laboratori d'Hidrobiologia a S. CASADO, *Los primeros pasos de la ecología en España*, Madrid:

Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación / Residencia de Estudiantes, 1997. Vegeu també, per situar-lo en el context local, J.M. CAMARASA i J.I. CATALÀ, *Els nostres naturalistes*, València: Universitat de València, 2008, vol. II, p. 329-332.
4. J.I. CATALÀ, «La secció de Valencia de la Real Sociedad Española de Historia Natural (1913-1936)», *Memorias de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, 1 (2a època), 1998, p. 47-63.
5. J.I. CATALÀ, «Mirades cap a la natura valenciana al primer terç del segle XX», *El Temps*, 902, 2001, p. 60-63. J.M. LÓPEZ PIÑERO; V. NAVARRO, *Història de la ciència al País Valencià*, València: Alfons el Magnànim, 1995, p. 560.

Col·lecció Cardona i Orfila del Seminari Diocesà de Menorca. Font: Josep Quintana

JOSEP MIQUEL VIDAL HERNÁNDEZ

Coordinador científic de l'Institut Menorquí d'Estudis

UNES COL·LECCIONS NATURALISTES DEL SEGLE XIX A MENORCA

El darrer terç del segle XIX fou per Menorca una època de gran activitat científica en el camp de les ciències naturals gràcies als treballs d'un grup de menorquins que, sense ser professionals, van demostrar una preparació científica rigorosa. Els seus estudis tingueren el suport epistolar, o algunes vegades directe, de nombrosos científics espanyols i estrangers interessats en el coneixement de la natura de Menorca, que amb els seus intercanvis de materials i publicacions constituïren una veritable xarxa científica de la qual dos menorquins, Francesc Cardona i Orfila (1833-1892) i Joan Joaquim Rodríguez i Femenias (1839-1905), actuaren en certa manera com a nexes d'unió. Aquests dos personatges van ser també els creadors de les dues col·leccions objecte d'aquest article.

El primer d'ells, Cardona i Orfila, era un prevere d'idees molt conservadores que en determinades èpoques de la seva vida es va moure en el món de l'ensenyament. Els seus interessos científics es van centrar específicament en el món de la malacologia i de l'entomologia, encara que també s'interessà per la geologia i l'arqueologia. Fou autor d'un catàleg de coleòpters de Menorca amb gairebé un miler d'espècies, i d'una sèrie de llibrets en què explica els seus intents per acli-

matar un cuc de seda d'origen xinès, l'*Attacus pernyi*, que en la seva terra d'origen habitava les rouredes, als boscos d'alzines de Menorca. Malgrat el tarannà integrista, la seva activitat com a científic fou sempre rigorosa i moderna dintre dels seus camps d'estudi.

El segon naturalista, Rodríguez i Femenias, tenia un perfil contraposat a l'anterior. Polític, home de negocis, banquer i propietari d'un diari entre altres coses, era un republicà bel·ligerant i anticlerical. La seva activitat científica es desenvolupà en el camp de la botànica, dins del qual va treballar en dos grups: les algues i les fanerògames. Escriví *Algas de las Baleares* (1888), que avui es considera l'obra seminal dels estudis de ficologia a la Mediterrània occidental, i la *Flórula de Menorca* (1905), una obra que durant més de cent anys ha estat de consulta obligada per tots aquells que volien estudiar la flora de Menorca.

Cardona i Orfila va crear una col·lecció malacològica que va estar dipositada originàriament al seu domicili particular, on la visitaven els viatgers il·lustres que arribaven a l'illa de Menorca i també els alumnes d'alguns centres educatius de Maó. De tot això hi ha constància al llibre de visites que tenia el prevere i que avui es conserva a l'Ateneu de Maó, on també es troba la col·lecció. Hi ha, però, dues altres col·leccions també creades per Cardona que estan dipositades a diferents institucions. Així, la col·lecció del Seminari Diocesà de Menorca molt probablement té un origen independent de la que el prevere tenia al seu domicili particular i fou creada pensant en la il·lustració del seminaristes. Una altra col·lecció està dipositada al Museu de Menorca i el seu ori-

patrimoni) (re

gen és més incert, perquè aquest museu fou creat molt després de la mort del prevere. Per tant, sembla que –tret que la col·lecció particular s’hagués partit– ha de provenir o bé del Museu Municipal, del qual el museu actual és hereu, o bé de l’Institut de Batxillerat de Maó, del qual Cardona fou director i professor i que originàriament era al mateix edifici on ara hi ha el Museu de Menorca.

La col·lecció de mol·luscs de l’Ateneu de Maó, que en principi és la particular de Cardona i Orfila, constava, quan fou adquirida per l’Ateneu, de dues mil cinc-cents espècies diferents de mol·luscs terrestres, marins i fluvials, fruit d’intercanvis amb naturalistes de molts països europeus i també nord-americans. Per a cada una d’aquestes dues mil cinc-cents espècies hi havia, generalment, més d’un exemplar i, en la majoria dels casos, més de cinc, la qual cosa suposa que el nombre total d’elements de la col·lecció superava els dotze mil. D’altra banda, la col·lecció contenia unes tres-cents espècies que Cardona havia recollit a l’illa de Menorca.

Aquesta col·lecció ha patit importants pèrdues al llarg dels anys a causa de diversos motius: la manca de recursos econòmics per a la conservació, el primer, i també els successus trasllats de la seu de l’Ateneu i les obres de reforma als locals. L’ordenació, documentació i revisió de la col·lecció ha pres embranzida els darrers anys gràcies a l’Administració i a diverses entitats que han donat suport econòmic per dur a terme aquesta tasca. D’aquesta manera s’ha aconseguit actualitzar i digitalitzar més de mil registres. Actualment, però, queda per resoldre el problema de l’emmagatzematge i la conservació, atès que la col·lecció no disposa d’un espai independent per a l’exhibició i el lloc on està ubicada no compleix les condicions ambientals mínimes per a una conservació correcta.

La situació de la col·lecció de Cardona i Orfila del Seminari Diocesà de Menorca és millor que l’anterior, perquè ha estat catalogada per complet, i es disposa d’un espai correcte per a l’exhibició pública. En aquest cas, la col·lecció comprèn diversos àmbits del món natural: d’una banda, hi ha una secció entomològica, que a l’Ateneu s’ha perdut per complet, la qual consta d’un miler de coleòpters, a més d’alguns himenòpters, hemípters i lepidòpters; d’altra banda, hi ha una col·lecció paleontològica amb 950 exemplars i 555 espècies diferents, i finalment hi ha la col·lecció malacològica, amb 461 espècies diferents.

Per acabar, la col·lecció del Museu de Menorca, també de mol·luscs, s’està revisant actualment. Per tant, encara no està inventariada i no és possible aventurar el nombre d’espècies i d’exemplars que conté, però en una primera estimació podríem dir que aquest nombre s’apropa al de les espècies que hi ha a la col·lecció de l’Ateneu.

La segona col·lecció a la qual ens hem referit en el títol d’aquest article, la de Rodríguez i Femenias, també es troba dipositada a l’Ateneu. Originàriament constava de set mil plecs d’algues, bàsicament de la Mediterrània occidental però també de l’Atlàntic, i entre els exemplars conservats n’hi havia alguns dels que havien servit a Rodríguez per identificar espècies noves o fins i tot gèneres nous. En el seu moment fou considerada una de les millors col·leccions d’Europa en el seu àmbit.

Aquesta col·lecció ha estat restaurada i revisada en diverses ocasions, per la qual cosa l’estat de conservació és mínimament acceptable. Tanmateix, les mateixes causes que motivaren la disminució del nombre d’exemplars de la col·lecció de Cardona i Orfila, agreujades pel fet que la integritat de les algues és molt difícil de mantenir si no hi ha unes condicions ambientals molt bones, han fet que dels plecs originals no se’n conservin més que una tercera part. Tampoc no s’exhibeix al públic, ni tan sols parcialment, per manca d’espai, però les fitxes informatitzades es poden consultar a l’Ateneu.

Com a conclusió, es podria dir que la solució per a la conservació i la difusió d’aquestes col·leccions, per tal que puguin prestar servei als investigadors i a la vegada servir de suport a activitats didàctiques, depèn de la possibilitat que totes elles s’apleguin en un sol local amb les condicions apropiades. Cadascuna de les col·leccions és important per ella mateixa, però la reunió de totes, junt amb algunes col·leccions de caire naturalístic més petites que hi ha en diverses entitats i institucions, podria constituir un material expositiu de prou entitat per merèixer un espai específic. D’aquesta manera es racionalitzarien les despeses que suposa una conservació adequada dels materials, però sobretot es visualitzaria la importància del fons museístic de ciències naturals de Menorca, que avui passa desapercebut a causa de la seva fragmentació, i en darrer terme es donaria a conèixer la feina dels naturalistes menorquins del segle XIX i el paper que van fer dins de la comunitat científica de la seva època. ■

ssenyeyes

136

M. RENOM
Conflictes socials i revolució. Sabadell, 1718-1823

Pròleg de Josep Fontana.
 Vic: Eumo Editorial i Universitat de Vic, 2009
 [col. Referències, núm. 53].
 300 p., 28 €

Dins la prestigiosa col·lecció Referències d'Eumo Editorial, ha sortit publicada la tesi doctoral que Mercè Renom va presentar a la Universitat Pompeu Fabra el 2004. L'autora hi estudia la conflictivitat política i social a Sabadell durant un llarg període que va del 1718 al 1823. Aquest és el primer encert: un marc cronològic ampli i generós que permet estudiar els inicis de la Revolució Liberal sense aïllar-los de les transformacions socials i econòmiques experimentades a les darreries de l'Antic Règim.

El Sabadell de finals del segle XVIII era encara més una vila que no pas una ciutat: s'aproximava als 3.000 habitants i constituïa una vila reial que ja destacava per la producció tèxtil llanera tot i que l'agricultura de secà hi tenia un pes econòmic important, a més de l'agricultura d'horta. L'autora estudia les transformacions econòmiques i les rivalitats oligàrquiques entre els dos «partits» o «bàndols» en què es dividia la vila a la segona meitat del segle XVIII, els quals maldaven per l'obtenció dels càrrecs municipals: els *blanquillos*, protegits pel rector Pere Blanch (d'on derivava el nom) i el marquès de Ciutadilla, que farien costat a l'elit dels paraires i els pagesos cerealistes de mas; i els *valons*, que representaven un sector social més ampli i que donarien suport als pagesos d'horta. Serien, ens diu l'autora, els *valons* que governarien la vila més d'acord amb la concepció tradicional paternalista del «bon govern», ja fos per garantir l'aprovisionament d'aigua al veïnat, per resoldre els problemes d'avituallament d'aliments —especialment en anys de crisis alimentàries—, preocupant-se pels problemes de l'ensenyament o gestionant l'obreria parroquial amb autonomia per neutralitzar el poder del rector. Per entendre la lògica del «bon govern» i les protestes populars quan aquesta es trencava, l'autora fa ús del concepte thomsonià d'economia moral. El llibre, en definitiva, dóna claus per entendre el primer liberalisme a Sabadell en connexió amb els moviments socials de les darreries de l'Antic Règim.

JOAQUIM M. PUIGVERT I SOLÀ. Institut de Recerca Històrica. Universitat de Girona

R. PUIGSERVER; J. ANDREU; X. del HOYO
 (coord.)

**«L'esport a les Illes Balears. Miscel·lània»,
 Estudis Balearics,
 núm. 92-93**

Palma: Institut d'Estudis Balearics, octubre 2008-abril 2009, 352 p., 15 €

Aquesta monografia consta de cinc parts clarament diferenciades: una cronologia, dues parts destinades a diferents estudis sobre clubs i modalitats esportives —i també a aspectes com la sociabilitat, l'oci, l'educació i la història de l'esport—, una quarta part dedicada a aportar testimonis destacats i una darrera que recull notícies relacionades amb la pràctica del futbol a inicis del XX i imatges.

La cronologia s'inicia el 1869, any en què va arribar a les illes el primer velocípede, i s'estén fins al 2008, amb l'esment de les fites esportives aconseguides per illencs i illenques durant aquest període.

La segona part consta de dotze estudis a càrrec de diferents especialistes. Tenen com a fil conductor l'anàlisi històrica d'aspectes que van més enllà de la pràctica esportiva i tracten qüestions que incideixen en el desenvolupament social de la col·lectivitat.

Set treballs articulen la tercera part, en la qual podem conèixer la implantació d'esports com el ciclisme, la vela esportiva, l'educació física i la gimnàstica rítmica. També inclouen perfils d'esportistes destacats i d'Adolfo Revuelta, pioner en la docència de la gimnàstica rítmica.

La quarta part està formada per una sèrie d'entrevistes a esportistes van destacar per introduir a les illes pràctiques esportives com el ciclisme, el futbol o la natació, o bé a familiars seus. Algun, a més de la pràctica, en va fer difusió des dels mitjans de comunicació escrits que es feien ressò de les primeres activitats esportives.

El volum conclou amb un recull de notícies aparegudes a la premsa local referents al futbol a Mallorca, representat per dos equips: el Club España i l'Alfons XIII. Les darreres pàgines constitueixen un interessant complement gràfic: s'hi han recollit imatges de diferents arxius, biblioteques i fons particulars, amb fotografies representatives des del 1885 fins al 2008.

LOURDES PLANS. Centre d'Estudis Històrics de Terrassa.

1
2
5
8
11
13
14
16

DE trianovetats)

**L. EROLES,
S. LLORACH**
**La postguerra
en un municipi
de l'Alt Penedès.
Sant Sadurní
d'Anoia (1939-1952)**
Sant Sadurní d'Anoia:
Institut d'Estudis Penede-
sencs, 2009. 240 p., 15 €

Extens estudi sobre la postguerra a Sant Sadurní d'Anoia que s'inicia amb l'entrada de la V Divisió de l'Exèrcit de Navarra i es tanca a les primeries dels anys cinquanta, havent tractat multitud de temes: des de la repressió i l'exili fins al control ideològic de la Falange i el socioeconòmic de la CNS i la Hermandad de Labradores, passant per la composició dels consistoris o els aspectes religiosos. També incideix en la vida social i en qüestions com ara els bancs i les caixes, la indústria del xampany, l'Auxili Social i la beneficència, els centres educatius, l'associacionisme i un extens calaix de sastre dels fets i activitats més rellevants de la vida col·lectiva a Sant Sadurní.

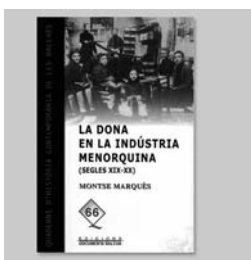
**J. ALBARADO
COSTA**
**El negoci del suro
a la comarca de
La Selva.**
Santa Coloma de Farners:
Centre d'Estudis Selvatans
(Estudis i textos, 12), 2009.
165 p. II Beca de Recerca
La Selva 2008, 21 €

J. Albarado és expert en el *negoci del suro*, formulació que inclou l'explotació, l'elaboració de taps i la comercialització, així com l'impacte econòmic i humà en les societats en què es dona. N'ha tractat en altres treballs i ara enfoca –arran de la concessió de la Beca de Recerca La Selva– una comarca on l'activitat surera i tapera, si bé no assolí el nivell del Baix Empordà i d'algunes poblacions selvatanes de l'actual Gironès com Cassà o Llagostera, va tenir un pes considerable. La visió de conjunt, juntament amb l'aprofitament exhaustiu dels arxius locals i de documentació d'origen privat, singularitza aquesta útil monografia.

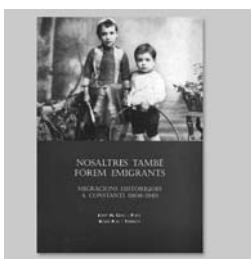
F. CORRETGÉ BLASI
**Morts de la
guerra civil
al cementiri
d'Alpicat:
Civils, militars,
executats...**
Lleida: Ajuntament
d'Alpicat i Pagès editors,
2009. 125 p., 10 €

Durant la Guerra Civil espanyola es va enterrar un total de quatre-centes quinze persones al cementiri d'Alpicat. En aquest estudi, a més de comptabilitzar totes aquestes víctimes, s'analitzen les circumstàncies de les morts. Començant amb una introducció a la desfeta republicana del front del Segre, l'autor estudia les dades obtingudes dels diferents registres de defuncions disponibles en aquella època. Posteriorment, també es repassa el desenvolupament de la contesa en aquesta població del Segrià. El llibre acaba amb una llista en què s'indiquen els noms i altres dades de tots aquests difunts.

**M. MARQUÈS I
MARROQUÍN**
**La dona en la
indústria
menorquina
(segles XIX-XX)**
Palma de Mallorca:
Documenta Balear, 2009.
64 p., 6 €

La tipologia industrial de la Menorca contemporània, centrada sobretot en la fabricació de calçat i en altres manufactures com el treball de la plata, el tèxtil o la indústria formatgera, va fer que la mà d'obra femenina hi tingués molta importància. En aquesta publicació l'autora analitza la presència de la dona en les indústries menorquines, centrant-se en aspectes com les condicions laborals, la discriminació del treball femení respecte al masculí, el paper de la dona en el moviment obrer de Menorca i l'accés a l'educació d'aquestes treballadores a través d'iniciatives religioses i sindicals, entre altres.

J. M. GRAU; R. PUIG
**Nosaltres
també fórem
emigrants:
Migracions histò-
riques a Constantí
(1808-1945)**
Constantí: Ajuntament de
Constantí, 2009. 112 p.,
17 €.

Com moltes poblacions catalanes, Constantí va patir un important èxode rural des del primer terç del segle XIX fins a mitjan segle passat. La majoria d'aquests emigrants es van acabar establint en altres poblacions del Camp de Tarragona, especialment Tarragona i Reus, i, en menor mesura, a Barcelona. En aquest estudi s'analitzen les causes d'aquest moviment migratori. A més, inclou un complet apèndix documental en què es relacionen tots els constantinencs que van emigrar a una altra població, indicant-ne dades com ara el nom, la filiació, l'edat i el lloc on es van establir.

**S. COLOMAR
FERRER**
**Formentera a
l'època
contemporània
(1782-2007)**

Palma de Mallorca:
Documenta Balear, 2009.
64 p., 6 €

Aquesta publicació, que pren com a dates límit la creació del bisbat d'Eivissa i Formentera (1782) i la fundació del Consell Insular de Formentera (2007), vol fer un repàs a la història contemporània de Formentera. Abasta des de les onades migratòries del segle XIX, quan bona part dels joves formentencs marxà cap a Amèrica, fins al desenvolupament del turisme com a motor econòmic de l'illa a partir dels anys seixanta del segle XX, passant per la modernització de la producció salinera i per les conseqüències a l'illa de diferents conflictes, com la Guerra del Francès o la Guerra Civil espanyola.

**J. MASSOT I
MUNTANER**
**Aportacions a
la història de
la guerra civil a
Mallorca**

Barcelona: Publicacions
de l'Abadia de
Montserrat, 2009. 211 p.,
16 €.

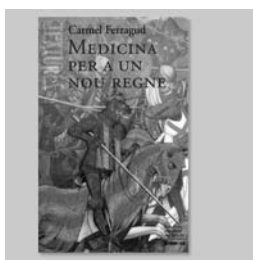
En aquesta publicació es recullen diversos treballs sobre la Guerra Civil a Mallorca que Josep Massot i Muntaner ha anat editant des de 1976. En els articles es tracten diferents aspectes de la contesa a l'illa, com ara el desembarcament a Mallorca del capità Bayo l'estiu de 1936, el desenvolupament del conflicte a Son Servera, el paper de les dones republicanes mallorquines a la Guerra Civil, la dura repressió franquista a Manacor i la tasca propagandística en favor de la causa franquista que va dur a terme el felanitxer Joan Estelrich a Anglaterra i a França, entre altres qüestions.

**M. LLADONOSA; Q.
CASALS; J.M. PONS**
**La construcció de la
modernitat a Lleida:
Manuel Fuster i Arnaldo i
el seu temps (1808-1864)**

Lleida: Institut d'Estudis
Ilerdencs i Diari Segre,
2009. 135 p., 19,20 €

Manuel Fuster, alcalde de Lleida en dues ocasions, va ser un dels principals artífexs de la modernització de la ciutat a mitjan segle XIX. Després d'analitzar el paper de Fuster en la formació del projecte liberal lleidatà, se n'estudia la primera alcaldia (1840-1843), durant la qual es van dur a terme importants actuacions, dedicades sobretot a qüestions de salut pública, urbanisme i educació. Fuster tornà a l'alcaldia el 1859; durant aquest mandat es projectaren els Camps Elisis, espai emblemàtic de Lleida, i l'eixample lleidatà, i també arribà el ferrocarril a la capital del Segrià.

C. FERRAGUD
**Medicina per a
un nou regne:
El paper de la
medicina i els seus
practicants en la
construcció del Regne
de València (s. XIII)**

Alzira: Edicions Bromera,
2009. 236 p., 17 €.

Durant el segle XIII es produí una revolució en la medicina, revolució que aquesta monografia emmarca dintre del procés de creació del Regne de València. La conquesta de València per part de Jaume I comportà la instauració d'una sèrie de polítiques sanitàries i de salut pública, sobretot en l'àmbit de les ciutats, a més de l'arribada d'un bon nombre de metges colonitzadors a les noves terres de la Corona, on s'acabaren instal·lant. Aquests metges, la major part d'ascendència jueva, estaven vinculats a les universitats, que per primera vegada regularitzaven la pràctica mèdica.

**Ò. SALADIÉ; M.
GARCIA FIGUERAS**
**Observar el temps
a la Ribera d'Ebre:
Història de les estacions
meteorològiques**

Flix: Centre d'Estudis de
la Ribera d'Ebre, 2009.
124 p., 12 €.

En aquest estudi es reflecteix la història de la recollida de dades meteorològiques als diferents observatoris de la Ribera d'Ebre, des dels inicis fins a l'actualitat. La monografia aplega dades d'un total de catorze observatoris, molts dels quals es remunten fins als anys deu del segle XX, com ara els de Móra d'Ebre, Flix o Tivissa. S'hi poden trobar fitxes de cadascuna de les poblacions riberenques que disposen d'una estació meteorològica –o n'han disposat en algun moment– amb, entre altres, dades tècniques dels observatoris i informació dels encarregats de cada estació.

Consell de redacció: Victòria Almuni, Joan Busqueta, Josep Casanovas, Narcís Figueras, Antoni Gavalrà, Oriol Granados, Oscar Jané, M. Carme Jiménez, Marina Miquel, Conxita Mir, Vicent Olmos, Lourdes Plans, Joan Peytaví, Joaquim M. Puigvert, Mercè Renom, Pedro Rújula, Enric Saguer, Sebastià Serra, Carles Santacana, Gemma Tribó, Carles Vicente, Francesc Viso.

1 Agenda

- Converses de Taverna. La vida al barri de pescadors
PALAMÓS, 5 DE FEBRER. MUSEU DE LA PESCA DE PALAMÓS
- Conferència «El paper del moviment obrer a la Setmana Tràgica»
BARCELONA, 11 DE FEBRER. CERHISEC - CENTRE DE RECERCA HISTÒRICA DEL POBLE-SEC
- Exposició «La Setmana Tràgica als barris de Barcelona. Motius i fets»
BARCELONA, DE L'11 AL 21 DE FEBRER. CERHISEC - CENTRE DE RECERCA HISTÒRICA DEL POBLE-SEC
- Itinerari «La Setmana Tràgica a Gràcia»
BARCELONA, 13 DE FEBRER. TALLER D'HISTÒRIA DE GRÀCIA
- Conferència «Gràcia i la Setmana Tràgica»
BARCELONA, 17 DE FEBRER. TALLER D'HISTÒRIA DE GRÀCIA
- Conferència: «La Setmana Tràgica: visió global dels fets»
BARCELONA, 18 DE FEBRER. CERHISEC - CENTRE DE RECERCA HISTÒRICA DEL POBLE-SEC
- 9è Curs Història a debat. Art i cultura al Maresme del segle XIX
MATARÓ, DEL 22 DE FEBRER AL 29 DE MARÇ. GRUP D'HISTÒRIA DEL CASAL DE MATARÓ
- Imatges que fan parlar: El port i la seva gent
PALAMÓS, 26 DE FEBRER. MUSEU DE LA PESCA DE PALAMÓS

- Conferència: «Els valors i la pedagogia de Ferrer i Guàrdia, ahir i avui»
BARCELONA, 1 DE MARÇ. BIBLIOTECA LES ROQUETES (BIBLIOTEQUES DE BARCELONA)
- Exposició: «La Setmana Tràgica als barris de Barcelona. Motius i fets»
BARCELONA, DE L'1 AL 20 DE MARÇ. BIBLIOTECA LES ROQUETES (BIBLIOTEQUES DE BARCELONA)
- Jornada Eines d'Investigació Locals
TARRAGONA, 6 I 12 DE MARÇ. BIBLIOTECA PÚBLICA DE TARRAGONA, ICE-URV I INSTITUT RAMON MUNTANER
- Converses de Taverna. La màgia de la pesca del calamar
PALAMÓS, 12 DE MARÇ. MUSEU DE LA PESCA DE PALAMÓS
- III Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida L'OLLERIA, 12, 13 I 14 DE MARÇ. INSTITUT D'ESTUDIS DE LA VALL D'ALBAIDA
- V Trobada de Centres d'Estudis del Penedès SANT QUINTÍ DE MEDIONA, 13 DE MARÇ. INSTITUT D'ESTUDIS PENEDESENCS I CENTRES D'ESTUDIS DEL PENEDÈS
- II Jornades d'Estudi i Divulgació de les Terres del Gaià
SALOMÓ, 19 I 20 DE MARÇ. CENTRE D'ESTUDIS DEL GAIÀ
- Taula rodona: Congrés Internacional «Observar les fronteres, veure el món»
PUIGCERDÀ, 19, 20 I 21 DE MARÇ. CENTRE D'ESTUDIS RIBAGORÇANS

- Jornada Artur Bladé i Desumvila
BENISSANET, 20 DE MARÇ. ASSOCIACIÓ CULTURAL ARTUR BLADÉ I DESUMVILA
- Imatges que fan parlar: Barques d'abans
PALAMÓS, 26 DE MARÇ. MUSEU DE LA PESCA DE PALAMÓS
- Congrés Internacional sobre els Moriscos ASCÓ, 16, 17 I 18 D'ABRIL. ASSOCIACIÓ CULTURAL LO LLAÜT
- Jornades sobre Patrimoni Arqueològic ARBECA, 17 I 24 D'ABRIL. CENTRE D'ESTUDIS DE LES GARRIGUES
- Congrés internacional «La dictadura franquista: la institucionalització d'un règim»
BARCELONA, 21, 22 I 23 D'ABRIL. CENTRE D'ESTUDIS HISTÒRICS INTERNACIONALS
- Exposició «La Setmana Tràgica als barris de Barcelona. Motius i fets»
BARCELONA, DEL 29 D'ABRIL AL 15 DE MAIG. CENTRE CULTURAL LA FARINERA DEL CLOT

2 Noticiari

Acaben d'aparèixer les actes del VII Congrés de la CCEPC, Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat, celebrat a València els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2008. El conjunt d'estudis (conferències, ponències, relatories i comunicacions) ha donat un volum de 771 pàgines editat per la mateixa CCEPC, l'Institut Ramon Muntaner, la Federació

d'Instituts d'Estudis Comarcals del País Valencià, la Universitat de València, Acció Cultural del País Valencià i Cossetània Edicions. En total recull quaranta-sis treballs de característiques molt diverses emmarcats en els quatre àmbits del congrés: la colonització feudal de la Catalunya Nova, les Illes Balears i el País Valencià; de l'expulsió dels moriscos a les immigracions franceses de l'època

moderna; les migracions contemporànies; i llengua, literatura i material etnogràfic vinculats als processos migratoris de les terres de parla catalana. Està prevista una primera presentació de les actes el dia 18 de febrer al Centre Octubre de València.

Patronat format per:

Amb el suport de:

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de Parla Catalana

Generalitat de Catalunya
CCEPC
www.ccepc.org

Diputació de Barcelona
xarxa de municipis

Diputació de Tarragona

Consell Insular de Menorca

Fundació Josep Irla

Diputació de Girona

Diputació de Lleida

Institut d'Estudis Ilerdencs